Pellet – avagy a közigazgatási központok „magyarosító" hatása a dualizmus korában (1867–1918)

Dr. Beluszky Pál

„Pellet: 1. igen kis részekre aprított, őrölt majd összepréselve hasznosított hulladék" (Idegen szavak és kifejezések szótára. 1994. p. 587.)

A kiegyezés után, a polgári államberendezkedés kialakításakor a magyar államvezetés sürgető feladatai közé tartozott a nemzetiségi kérdés rendezése is, az országban élő más ajkúak beillesztése a kialakítandó polgári társadalomba és politikai rendszerbe, hiszen a 18. század vége óta a nemzeti függetlenség, az Ausztriához fűződő kapcsolat kérdése, valamint a rendi társadalom életképtelenségének egyre nyilvánvalóbb megoldandó problémái (jobbágyfelszabadítás, jogegyenlőség, polgári szabadságjogok stb.) mellett a nemzetiségek helyzetéből fakadó rendezendő kérdések (a magyarok és a más ajkúak helyzetének-viszonyának megítélése, a magyar nemzetfelfogás körüli viták, a nemzetiségek kívánságai, igényei, a fellángoló kölcsönös sovinizmus stb.) álltak a politikai s a közfigyelem középpontjában. A nemzetiségi kérdésnek az új viszonyok (a Magyar Királyság korlátozott nemzeti függetlenségének elnyerése, a rendi társadalmi és politikai viszonyok megszűnte, a polgári államberendezkedés megteremtése stb.) közötti rendezését a magyar országgyűlés szinte megalakulása pillanatában „munkálatba vette" (a nemzetiségi kérdés átfogó rendezésére már 1849-ben, a szabadságharc végnapjaiban erőfeszítések történtek, majd az 1860–1861-es, dolgavégezetlenül feloszlatott országgyűlés illetékes bizottságában is folytak ez irányú törvényelőkészítő munkálatok), és már 1868-ban megszületett a LXIV. tc., amely alapvetően liberális (e kifejezésre allergiás olvasóink kedvéért: szabadelvű) elvek alapul vételével született meg. Ez az alapelv az „egységes magyar *politikai* nemzet" eszméje volt. Deák Ferenc, a törvényjavaslat benyújtója kifejtette: „Az én meggyőződésem az, hogy Magyarországon egy politikai nemzet létezik: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetséghez tartozzék, egyenrangú tagja."

A jóváhagyott törvény sarkalatos pontjai tehát a következők:

- az „egységes és oszthatatlan magyar nemzet" – politikai nemzet! – eszméje: e politikai nemzetnek az ország minden polgára egyenrangú tagja;

- a más ajkúak kollektív jogainak, nemzetként való elismerésüknek elutasítása, helyette az egyéni szabadságjogok, így a „polgári életben" a szabad nyelvhasználat biztosítása;
- s az előzőekből következően a nemzetiségek területi autonómiájára vonatkozó igényeinek elutasítása.

Romsics I. (1999) a következőképp értékelte az 1868-as nemzetiségi törvényt: az „...fajra, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül az ország minden állampolgárát egyenlő jogokkal ruházta fel, sőt a nem magyar népek számára egyházi, iskolai és egyéb téren az egyéni vagy kollektív elvű kulturális autonómia számos attributumát biztosította (például szabadon hozhattak létre és tarthattak fenn anyanyelvi iskolákat), aközben politikai nemzetként, azaz egyenjogú államalkotó partnerként való elismerésüket, s ennek keretében a... területi autonómia biztosítását következetesen elutasította... a nyugat-európai és észak-amerikai államnemzeti felfogást érvényesítette az állam, azaz a törvényhozás és a kormányzat egyedüli és kizárólagos nyelvére a magyart tette".

Mindez a magyar államvezetés köreiben – de a közfelfogásban is! – úgy értelmeződött, hogy a Magyar Királyságban egyedül a magyar (és esetleg Horvát–Szlavónországban a horvát) az államalkotó-államfenntartó nép, „övé az ország", ahogy azt a konzervatív politikus, Dessewffy József (igaz, még '48 előtt) megfogalmazta: „Magyarország a magyarok országa, a többi benne lakó nemzetiségnek csupán lakóhelye".

Ennek a nyíltan hirdetett felfogásnak azonban volt egy gyenge pontja: az ország – pontosabban a Magyar Királyság, nem is beszélve a Magyar Korona országairól – lakosságának nemzetiségi (a statisztikai adatszolgáltatás lehetőségei okán: anyanyelvi) megoszlása: 1890-ben még csak a lakosság 46,6%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a „Magyar Birodalomban" – ez a statisztikai hivatal szóhasználata a Horvát–Szlavónországgal együtt alkotott országterületre – pedig mindössze 41,2%-a, s csak az 1900-as népszámlálás adatainak nyilvánosságra kerülése után lélegezhettek fel az „igaz magyarok"; immár többségbe került nemzetük, legalábbis a szűkebb hazában: 1900-ban 51,4%-ot tett ki a magyar anyanyelvűek aránya (Horvát–Szlavónországgal is számolva 48,1%-ot).

A korabeli „hivatalos" és közfelfogás pedig a nemzethez tartozást azonosította a magyar anyanyelvűséggel. Ezért lázas és széleskörű „magyarosításra" buzdított a közélet legtöbb szereplője. Pl. Zay Károly, az evangélikus iskolák főfelügyelője azt vallotta, hogy „A szlávok magyarosítása minden igaz hazafinak legszentebb kötelezettsége", sőt még a tudós (akadémikus) Thaisz András is úgy vélte, hogy „...erőltetni nem kell, de minden becsületes módot el kell követni, hogy a tót nyelv lassanként kiírtassék".

A dualizmus korának második felében mind a magyar politikai elit, mind a közvélemény s a publicisztika egyre sovénabb felfogásúvá vált, s a nemzetiségi politika gyakorlatát egyre inkább ez a felfogás irányította. A magyar politikai élet

szereplői egyre határozottabban és türelmetlenebbül kívánták Magyarországot a „közös haza" helyett egynyelvű, magyar nemzeti államma formálni, s a legtöbb felmerülő politikai, társadalmi, gazdasági kérdést, javaslatot, törekvést a nemzetiségi viszonyok alakulása szempontjából megítélni. Bánffy Dezső, volt miniszterelnök írta 1903-ban, hogy „...a magyar politikának a nemzetiségekkel szemben a legerélyesebbnek kell lennie". Ennek szellemében hozott törvényeket, intézkedéseket a magyar államvezetés; közéjük tartozott a „lex Apponyi" az iskolai oktatás magyarosító hatásának erősítésére, a „helységnévtörvény" – melyet a már idézett Bánffy miniszterelnök azzal kommentált, hogy a nemzeti gondolatnak „...szüksége van arra, hogy ne csak fiai, de hegyei és völgyei is magyar nevet viseljenek" –, az 1907-ben elfogadott „vasúti szolgálati rendtartás" – amely a magyar szolgálati nyelvet tette kötelezővé a MÁV-nál Horvát–Szlavónország területén is – stb. Ezeket a magyarosító törekvéseket nemcsak szükségesnek vélték, hanem „magasztos feladatnak" is tartották. Pl. Grünwald B. (1878) – rosszmájúan megjegyezhetnénk, hogy nevéből sejthetően őt magát már a „magasztos" magyarosító munka tette lelkes magyarrá – vélte úgy, hogy az a törekvés, amely „...az önálló fejlődésre képtelen, s *alatta álló* kis népfajokat asszimilálja, s egy *magasabban álló* népfajba olvasztja, az emberiségnek szolgál, mint a civilizáció bajnoka" (kiemelés: B. P.).

E „magasztos" törekvések tervszerűbbé, intenzívebbé és eredményesebbé tételére állami – kormányzati – kezdeményezésre tervezetek is készültek; a „nyelvhatárvédelmi akció" előkészítését szolgálta Vargha Gyulának, a KSH akkori igazgatójának komplex (geopolitikai) javaslata, melyben egy sor feladatot jelölt ki a magyarosítás érdekében; s ezek legfőbb eszközét pedig az (állami tulajdonú) gyáripar nemzetiségi területekre való telepítésében, illetve a MÁV személyi politikájában látta. Tervezetének (részletesebben in: *Keményfi R.* 2011) 8. javaslata azon „beavatkozási pontokat" tárgyalja, amelyeken „magyar sziget létesítésére bizonyos előfeltételek adva vannak"; ezek között említi, hogy a „nagyobb ipari és bányatelepek kerülnének e csoportba, főleg az állam közvetlen rendelkezésre alatt állók (mint a kincstári bányák, vasművek stb.), vagy pedig az állam által befolyásolható társulatok birtokában lévők. Ezek jó része tisztán nemzetiségi vidéken működik, de – különösen az állami üzemek – magyar tisztviselőkkel. A létesítendő magyar szigetnek tehát úgyszólván a vezérkara már meg van, s ha kísérlet tétetnék másutt meg nem élő s kivándorolni kényszerülő magyar munkások oda telepítésére, ezek a magyar tisztviselői kar vezetése és támogatása mellett magyarságukból az idegen környezetben sem vetkőznének ki s erős, nem veszélyeztetett szigeteket alkotnának, a hasznon esetleg később az asszimilálás és terjeszkedés folyamata indulhatna ki". (E folyamat kapcsán a kortársak többnyire a zsil-völgyi szénbányászat kétségtelen magyarosodó hatását szokták emlegetni.)

De feltűnő módon nem kerül említésre, sem Vargha Gyulánál, sem más szerzőknél a *közigazgatási központok* hasonló hatása. Pedig az összefüggő nem

magyar anyanyelvű régiók nemzetiségi szerkezetének futólagos szemrevételezésre is nyilvánvalóvá teszi, hogy itt a közigazgatási központok (a megye- és járási székhelyek) lakosságának nemzetiségi összetétele markánsan eltér környezetük nemzetiségi viszonyaitól.

Az *1. táblázatban* a három nagy, összefüggő, nemzetiségek lakta régió – a szlovák, a ruszin és a román nyelvterület – és néhány megye „vidéki térségeinek" (a közigazgatásilag elismert városok, valamint a községi jogállású megye- és járási székhelyek figyelmen kívül hagyásával), valamint közigazgatási központjainak nemzetiségi szerkezetét vetjük egybe. A táblázat által tükrözött állapot kevés megjegyzést igényel; a „vidék" (a falvak) és a közigazgatási központok lakosságának anyanyelvi szerkezete között markáns különbség mutatkozott, a magyar anyanyelvű lakosság aránya esetenként – pl. a szlovák szállásterület magjában – tízszeresét is kitehette a „vidéken" élő magyar ajkú lakosságnak. Árva vármegyében például a különbség 10,4-szeres (Trencsénben 11,1-szeres, Liptóban 7,9-szeres). Árva vármegye a Kárpát-medence központi régióitól, az „ország közepétől" távol esik, az Északnyugati-Kárpátok hegyvidékét s annak kicsiny, szűk, zord éghajlatú medencéit foglalja el, a „hont foglaló" magyarság messze elkerülte a számára merőben idegen környezetet nyújtó tájat, ezért a magyar államalapítás után is gyakorlatilag lakatlan volt, és népsűrűsége a középkor végén sem érte el az 5 fő/km^2-t. Magukat magyarnak vallók csak a 19. századtól éltek „észlelhető" számban a megyében, de ők is kezdetben jobbára elmagyarosodott szlovákok voltak, és csak a vasút „előrenyomulása", az országos munkamegosztásba való szerény mértékű bekapcsolódás, valamint a polgári közigazgatás intézményeinek megtelepedése után tűntek fel nagyobb számban magyar betelepülők; 1910-re a magyarok száma elérte a kétezer főt *(2. táblázat)*. De figyelemre méltó, hogy a szerény méretű megyeszékhelyen, Alsókubinban – ahol a lakosság száma a kétezer főt sem érte el 1910-ben – a lakosság bő egynegyedét már magyarok tették ki *(3. táblázat)*. A falvak magyar anyanyelvű lakosságának aránya ugyanakkor mindössze 1,32% volt.

(Nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de megjegyzendő, hogy meglepően csekély lakosságú igazgatási központok – és városi rangú települések – látták el a közigazgatási és egyéb városi szolgáltatásokkal az ország peremvidékének lakosságát. A szlovák nyelvterület 67 járási székhelyének több mint felében a lakosságszám nem érte el a háromezer főt, s járási székhely lehetett a 288 lakosú Stubnyafürdő, a 665 lakosú Felsővízköz, az 587 lakosú Lemes vagy a 977 lakosú Szepesszombat.)

1. táblázat. Néhány nemzetiségek lakta régió, illetve vármegye igazgatási központjainak magyar anyanyelvű lakossága 1910-ben

Terület, település	Népesség			Városi lakos			Falusi lakos		
	összesen (fő)	ebből magyar (fő)	(%)	összesen (fő)	ebből magyar (fő)	(%)	összesen (fő)	ebből magyar (fő)	(%)
Szlovák nyelvterület	1 936 336	181 523	9,4	314 735	97 109	30,8	1 621 601	84 414	5,2
Ruszin nyelvterület	467 403	82 871	17,7	103 800	54 535	53,0	364 603	33 336	9,1
Román nyelvterület	2 353 096	374 504	15,9	447 820	218 032	48,7	1 905 276	156 472	8,2
Trencsén vármegye	310 437	13 204	4,2	37 071	7 945	21,4	273 366	5 259	1,9
Árva vármegye	78 745	2 000	2,5	7 311	1 033	14,1	71 434	967	1,3
Liptó vármegye	86 906	4 365	5,0	18 337	2 959	16,1	68 569	1 406	2,1
Fogaras vármegye	95 174	6 466	6,8	15 159	4 516	29,8	80 015	1 950	2,4
Beszterce-Naszód vármegye	127 843	10 737	8,4	21 422	5 087	23,7	106 421	5 650	5,3

2. táblázat. Árva vármegye lakosságának anyanyelvi megoszlása 1910-ben

Anyanyelv	Az adott anyanyelvű lakosok	
	száma (fő)	aránya (%)
Szlovák	59 096	75,0
Lengyel + egyéb	16 131	20,6
Magyar	2 000	2,5
Német	1 518	1,9

3. táblázat. A közigazgatási központok magyar lakossága Árva vármegyében 1910-ben

Központ	Összes lakos száma (fő)	Ebből magyar anyanyelvűek	
		száma (fő)	aránya (%)
Alsókubin	*1 821	471	25,9
Námesztó	**1 577	140	8,9
Trsztena	2 314	272	11,8
Turdosin	1 599	150	9,4

**Ebből 245 fő (13,5%) német anyanyelvű lakos.*
***Ebből 158 fő (10,0%) német anyanyelvű lakos.*

A szerényebb kiterjedésű *ruszin nyelvterület* sajátossága, hogy a nyelvhatár vegyes lakosságú zónáját figyelmen kívül hagyva a ruszinok által „uralkodó jelleggel lakott" járások vidéki térségeiben is érzékelhető mértékben jelen voltak a

magyar anyanyelvűek, számos kis kiterjedésű nyelvszigetet alkotva, illetve szórványként a falvak többségében megjelenve. (Máramaros megye ruszinok lakta 98 községéből 97-ben élt magyar ajkú lakos.) Feltűnően sok magyar anyanyelvű lakos élt a régió igazgatási központjaiban; ehhez egyrészt hozzájárult az a tény, hogy a ruszinok messze elkerülték a városokat – a Kárpát-medencében élő ruszinoknak mindössze 1%-a (!) élt városi rangú településekben –, másrészt az akkori országterület északkeleti megyéiben rendkívül magas volt a 19. században Lengyelországból beáramló izraelita vallású lakosság, akik a 20. század elejére már jórészt asszimilálódtak, feladták jiddis anyanyelvűket, s magyarnak (magyar anyanyelvűnek) vallották magukat. Így érthető, hogy pl. Bereg megyében – ahol a „vidék" lakosságának 13,5%-át tették ki a magyarok – a közigazgatási székhelyeken arányuk átlagosan 56,7%-ra rúgott; Munkács lakosságának 73,5%-a bizonyult magyarnak 1910-ben (és 44,4%-a izraelita vallásúnak), a járási székhely feladatát betöltő Ilosvának 49,3%-a volt magyar (és 24,9%-a izraelita), míg az ungi Szerednyének 47,2%-a magyar (és 25,8%-a izraelita).

A *román anyanyelvűek régiójáról* megjegyzendő, hogy – a közvélekedéssel ellentétben – egyveretű nagyobb román térségek 1910-ben nem találhatók a területükön, talán csak Fogaras vármegye – a megye lakóinak 88,7%-a román, 6,8%-a magyar, 3,4%-a német anyanyelvű 1910-ben, ezen belül a falvakban 2,4%-nyi magyar élt *(4. táblázat)* – tekinthető annak. A falvak magyar lakosságának aránya a legtöbb megyében 10% felett alakult, csupán a szász többségű Szeben vármegye falvaiból hiányzott a magyar anyanyelvű lakosság (arányuk ott csupán 1,3%). Ugyanakkor az igazgatási székhelyek közül nem egyben abszolút többséget alkottak a magyar anyanyelvűek (Tenke – Bihar megye – 87,8%, Bethlen – Szolnok-Doboka megye – 58,3%, Marosújvár – Alsó-Fehér megye – 57,5%, Zsibó – Szilágy megye – 81,2% stb.). Végül is a régió – Erdély a Székelyföld kivételével, valamint a Partium keleti fele – egy jelentős arányú szórványmagyarsággal, helyenként szász kisebbséggel jellemezhető román nyelvi többségű térség, amelyből kiemelkednek a magyar–szász–román vegyes lakosságú városok és igazgatási központok, nem egyszer abszolút vagy relatív magyar (esetenként szász) többséggel. Részletesebb elemzést igényelhet az országhatár és a Szászföld által közrezárt Fogaras vármegye majdnem homogén román lakossággal, ám megyeszékhelyén 51%-nyi magyar lakossal, magyar tannyelvű gimnáziumával *(4. és 5. táblázat)*.

4. táblázat. Fogaras vármegye lakosságának anyanyelvi megoszlása 1910-ben

Anyanyelv	Az adott anyanyelvű lakosok	
	száma (fő)	aránya (%)
Román	84 436	88,7
Magyar	6 466	6,8
Német	3 236	3,4
Egyéb	1 036	1,1

5. táblázat. A közigazgatási központok magyar lakossága Fogaras vármegyében 1910-ben

Központ	Összes lakos száma (fő)	Ebből magyar anyanyelvűek	
		száma (fő)	aránya (%)
Fogaras	6 579	3 357	51,0
Alsóárpás	1 266	91	7,2
Sárkány	1 925	359	18,7
Törcsvár	1 136	75	6,6
Zernest*	4 253	634	14,9

**Nem járási székhely*

Megjegyzendő, hogy a román nyelvterület igazgatási központjaiban a magyarság magas aránya nem csupán a közigazgatási funkciók magyarosító hatásának tudható be, hanem a valamikor itt élő, többséget alkotó magyar lakosság „maradéka" is megemelte arányszámaikat a 20. században is.

A *6. táblázatban* kommentár nélkül bemutatjuk néhány nemzetiségi területen fekvő igazgatási központ magyar anyanyelvű lakosságának fontosabb adatait.

6. táblázat. Néhány közigazgatási központ „magyarsága" 1910-ben

Település	Lakosság (fő)	A magyar anyanyelvűek		
		száma (fő)	aránya (%)	aránya az adott megye, illetve járás falvaiban (%)
Megyeszékhelyek				
Fogaras	6 579	3 357	51,02	2,44
Trencsén	7 805	2 997	38,40	1,93
Alsókubin	1 821	471	25,88	1,35
Besztercebánya	10 776	5 261	48,80	4,72
Déva	8 654	5 827	67,33	6,55
Gyulafehérvár	11 616	5 497	47,31	10,01
Dés	11 452	7 991	69,79	15,53
Járási székhelyek				
Liptóújvár	667	256	38,20	2,05
Illava	2 389	791	33,10	1,93
Girált	1 002	387	38,62	3,93
Trsztena	2 314	272	11,75	1,35
Szerednye	1 867	881	47,19	6,41
Marosillye	1 440	668	46,39	6,55
Belényes	4 223	2 134	50,53	10,32
Malacka	5 136	530	10,32	2,24
Nagymihály	6 120	3 792	59,06	13,27

A vázoltak minden bizonnyal egyértelművé teszik a nemzetiségek lakta régiók igazgatási központjainak „magyarabb" voltát környezetükhöz képest.

Mindezekből bizonyítottnak vehető, hogy a nemzetiségek lakta régiók közigazgatási székhelyei rendszeresen és szinte kivétel nélkül nagyobb arányú magyar anyanyelvű lakossággal rendelkeztek a dualizmus korában, mint környezetük. A vizsgált 172 közigazgatási központ közül hét esetben nem mutatható ki a közigazgatás „magyarosító" hatása, s további 8–9 esetben csekély, nem bizonyító erejű ez az összefüggés. Ez a korabeli megítélés szerint azt kellett, hogy jelentse: a közigazgatás magasabb szintjei s „holdudvaruk", a megyei és járási székhelyek a magyarság „előretolt helyőrségeit" képezik a nemzetiségek lakta országrészekben, fontos támaszpontjai lehetnek a magyarosítási törekvéseknek. Ha nemcsak a magyar anyanyelvűek arányát tekintjük, hanem a magyarok által betöltött pozíciókat, ellátott funkciókat, az általuk „uralt" intézményeket, akkor nyilvánvaló, hogy „súlyuk" lényegesen nagyobb lehetett, mint arányuk. Ők képezték a közigazgatási központok társadalmi elitjét, ők voltak a „hatalom" birtokosai. A magyarok által „uralt" igazgatási, kulturális, oktatási, pénzügyi, gazdasági funkciók további, jobbára ugyancsak magyar anyanyelvű „kvalifikált" munkaerőt vonzottak az igazgatási központokba; a bírósági székhelyekre ügyvédek, a magyar intelligencia mellé magyar orvosok, gyógyszerészek, igényesebb árukat kínáló kereskedők költöztek, a helyi lapokat magyar újságírók szerkesztették és így tovább.

Mindezeket figyelembe véve kérdés, hogy a magyar államvezetés miért nem támogatta intenzívebben, célzottabban a közigazgatási központok „magyarrá válását" a nemzetiségi területeken. De vajon tényleg nem támogatta? Véleményünk szerint nagyon is, igaz többnyire közvetett módon, de intenzíven és hatékonyan. Támogatta az államigazgatásban dolgozókkal szemben támasztott követelményrendszer meghatározása révén, s az e követelmények teljesítésének útjába helyezett „szűrők" által, a kinevezési és „személyzeti politika" gyakorlatán keresztül. Ezt elég egyértelműen bizonyítja az *7. táblázat*; az állam- és közigazgatással, igazságszolgáltatással, oktatásüggyel kapcsolatban állók fontosabb foglalkozási csoportjaiban a magyar anyanyelvűek döntő szerepet játszottak 1890-ben és 1910-ben. A két időpont között eltelt két évtized során a magyarok aránya még látványosan növekedett is. Különösen feltűnő pl. a magyar anyanyelvű elemi iskolai tanítók aránynövekedése 62,6%-ról 81,9%-ra (a „lex Apponyi" hatása?). A községi jegyzők körében, akik mindennapi kapcsolatban álltak az általuk „adminisztrált" községek lakosságával, a magyarok aránya a táblázatban közölt két időpont között 77,7%-ról 87,2%-ra emelkedett. A magyar bírák és ügyvédek aránya alig maradt el a 100%-tól, s még a „magánértelmiségiek" közé sorolható hírlapírók kilenctizede is magyar anyanyelvű volt. Csupán az egyházak igyekeztek a hívők nyelvét bíró papokat állítani az egyházközségek élére, így az egyházi szolgálatban állóknak csak szűk kétharmadát adták a magyarok. (Ebben nyilván szerepet játszott egyes többnyire a nemzetiségek körében tevékenykedő egyházak – a görögkeleti és a görögkatolikus – autonómiája is.)

7. táblázat. A magyar anyanyelvűek aránya néhány foglalkozási csoportban, illetve intézményben 1890-ben és 1910-ben

Foglalkozási csoport		Magyar anyanyelvű (%)	
		1890	1910
Törvényhozás		92,9	91,1
Közigazgatási szolgálat		82,4	89,7
Ebből	állami tisztviselők	87,6	95,6
	községi jegyzők	77,7	87,2
Igazságszolgáltatás		85,3	89,0
Ebből	bírók, ügyvédek	90,5	96,8
Tanügy		63,9	79,1
Ebből	elemi iskolai tanító	62,6	81,9
	középiskolák tanszemélyzete	81,4	91,5
	egyetemek, főiskolák oktatói	83,1	93,4
Közegészségügy		68,1	74,7
Ebből	orvosok	81,6	89,1
Egyházi szolgálat		51,9	63,7
Hírlapírók		81,9	90,6
Színészek		81,7	95,5
Közszolgálat és szabad foglalkozások összesen		*69,8*	*80,9*

Említettük azokat a „szűrőket", amelyeket az államigazgatás által kínált állások felé törekvők elé állítottak; ezt a szerepet játszotta pl. az az intézkedés, amely (pánszláv izgatásra hivatkozva) az 1870-es években betiltotta az addig tevékenykedő három szlovák tannyelvű középiskola működését. A magyar állam egyébként egy kivételtől eltekintve csupán magyar tannyelvű középiskolákat működtetett; a kivételt a fiumei olasz tannyelvű gimnázium képezte. (A nemzetiségek középfokú képzését részben megoldották az autonóm egyházak román és szerb tannyelvű tanintézetei, de pl. szlovák tannyelvű egyházi középiskolák sem működtek Magyarországon.)

Hasonló kép rajzolódik ki előttünk, ha néhány, zömmel nemzetiségek által lakott megye magyar anyanyelvű értelmiségi keresőinek arányait vesszük szemügyre *(8. táblázat)*. A nemzetiségi megyékben az értelmiségi foglalkozási csoportokban a magyar anyanyelvűek aránya rendszeresen sokszorosan felülmúlta a megyék magyar lakosságának arányát. Kivételt képezett az erdélyi Szászföld magja, Szeben vármegye, ahol a német ajkú lakosság közül került ki az értelmiségű foglalkozásúak többsége, s némiképp Fogaras megye, ahol feltehetően ugyancsak a szomszédos szász területekről került ki az értelmiségiek egy része. Feltűnő a MÁV elkötelezett „magyarsága" (l. a közlekedési tisztviselők oszlopát), csak a szászok lakta megyékben alkalmaztak 22–24%-nyi nem magyar anyanyelvű „tisztviselőt".

8. táblázat. A magyar anyanyelvűek aránya az értelmiségi keresőkből egyes vármegyékben 1910-ben (Horvát–Szlavónország nélkül)

Vármegye	A magyar anyanyelvűek aránya (%)	A magyar anyanyelvű értelmiség aránya (%)						
		1	2	3	4	5	6	7
Árva	2,5	82,8	67,3	80,0	77,2	57,9	77,2	-
Trencsén	4,3	81,4	86,1	76,8	81,8	75,0	77,1	44,1
Liptó	5,0	84,0	78,9	70,0	73,6	67,9	63,8	-
Turóc	10,0	85,0	88,4	68,7	59,6	33,3	77,3	40,7
Sáros	10,4	91,8	93,8	93,1	91,5	82,5	79,3	50,0
Szepes	10,8	86,4	83,2	79,4	86,1	87,3	79,5	56,3
Nyitra	22,0	92,4	96,3	82,3	87,3	85,6	86,8	55,7
Szeben	5,7	75,4	33,7	14,3	39,1	14,6	16,4	-
Fogaras	6,8	78,4	51,1	53,8	59,0	25,0	27,4	100,0
Krassó-Szörény	7,3	67,6	59,2	63,1	52,9	57,3	42,8	53,1
Beszterce-Naszód	8,4	75,6	49,7	13,8	45,1	27,6	28,2	-
Alsó-Fehér	17,0	92,9	78,4	76,3	72,9	61,8	51,5	81,8

Az oszlopok magyarázata: 1 = közlekedési tisztviselő; 2 = közigazgatásban dolgozó értelmiségi; 3 = orvos; 4 = igazságszolgáltatásban dolgozó értelmiségi; 5 = egyházi szolgálatban dolgozó értelmiségi; 6 = tanügyben dolgozó értelmiségi; 7 = gazdasági tisztviselő

Összegzés

A magyar korona országai – Magyar Királyság, Horvát–Szlavónország – lakosságának csupán 41,2%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek 1890-ben, s a szűkebb értelemben vett országterületen (Magyar Királyság) is mindössze az ott élők 46,6%-a. Csak 1900-ra kerültek többségbe a magyar anyanyelvűek az országban (arányuk ekkor 52,4% volt). Mivel a korabeli felfogás az anyanyelvet tekintette a nemzethez tartozás legfontosabb – szinte egyedüli – kritériumának, s mivel az államvezetés és a közfelfogás úgy vélte, hogy a Magyar Királyságban egyesül a magyar az államalkotó-államfenntartó nép, „övé az ország" – ahogy egy vezető magyar politikus megfogalmazta: „Magyarország a magyarok országa, a többi benne lakó nemzetiségnek csupán lakóhelye" –, a magyar politikai élet egyik központi kérdésévé vált a „magyarosítás" ügye. A magyar politikai és közélet szereplői egyre határozottabban és türelmetlenebbül kívánták Magyarországot a „közös haza" helyett egynyelvű magyar nemzeti államma formálni. Ennek egyik eszközeként a magyar nyelvet tették egyedüli hivatalos nyelvvé, ez volt az állam- és közigazgatás majd kizárólagos nyelve, a közigazgatásban dolgozóktól megkövetelték a magyar nyelv tökéletes ismeretét, s preferálták a magyar anyanyelvűek kinevezését a különböző közigazgatási pontokra. Így alakult ki az a helyzet, hogy pl. az állami tisztviselők 95,6%-a, az igazságszolgáltatásban

dolgozók 89,0%-a, az egyetemi és főiskolai oktatók 93,4%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát 1910-ben, és a zömében nemzetiségek lakta területek közigazgatásában, értelmiségi állásaiban is szinte kizárólag magyar anyanyelvűek dolgoztak *(7. táblázat)*. Ennek következtében a nemzetiségek lakta régiók közigazgatási székhelyei – a megye- és járási székhelyek – rendszeresen és szinte kivétel nélkül feltűnően nagyobb arányú magyar anyanyelvű lakossággal rendelkeztek a dualizmus korában (1867–1918), mint környezetük. A tanulmány bizonyítja, hogy a magyar államvezetés többnyire közvetett módon, de intenzíven és hatékonyan támogatta a nemzetiségi területeken funkcionáló közigazgatás „magyarrá" válását, ezzel a közigazgatási központokat a kívánatosnak vélt magyar expanzió „előretolt helyőrségeivé" tette.

A vázolt helyzetből következett egy sajátos „térszerkezeti hatás" is: a nemzetiségi területek magyar közigazgatása és értelmisége nem kötődött szervesen az igazgatott-irányított megye vagy járás életéhez, lakosságához; nem környezetük impulzusait közvetítették, képviselték „felfelé", az országos központok felé, hanem fő feladatuknak a „központ" érdekeinek, törekvéseinek az általuk igazgatott területre-lakosságra való oktrojálását tekintették. (Ezen feltevésünket igazolja az a tény, hogy az első világháborút lezáró trianoni békekötés után – mely az ország területének 67,2%-át más államok területéhez csatolta – a nemzetiségi megyék magyar tisztikara, tisztviselői, értelmisége tömegesen hagyta el állomáshelyét és tért vissza a maradék Magyarországra.)

Irodalom

ARATÓ E. (1960): A nemzetiségi kérdés története Magyarországon I. (1791–1840) és II. (1840–1848). Akadémiai Kiadó, Budapest. 844 p.

ÁCS Z. (1984): Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 329 p.

BÁNFFY D. (1903): Magyar nemzetiségi politika. Légrády Testvérek, Budapest. 13+216 p.

BELUSZKY P. (2017): A városok – olvasztótégelyek? (A [nyelvi] asszimiláció területi vonatkozásai a dualizmus korában I–II. *Történeti Földrajzi Közlemények* 5. 2. pp. 102–122. és 5. 3–4. pp. 183–204.

BELUSZKY P. (szerk.) (2005, 2008): Magyarország történeti földrajza I–II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 462+436 p.

GRÜNWALD B. (1878): A Felvidék. Politikai tanulmány. Ráth Mór kiadása, Budapest. 162 p.

KEMÉNYFI R. (2011): Nemzetiségi térképek, mint a hatalmi beszédmód formái I–II. *Tér és Társadalom* 25. 1. pp. 63–80. és 25. 2. pp. 69–87.

KOVÁCS A. (1909): A bányászat és a nagyipar hatása a magyarosodásra. *Közgazdasági Szemle* 33. pp. 16–29.

ROMSICS I. (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest. 662 p.

ZIGÁNY J. (szerk.) (1994): Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest. 843 p.